

Söylemsel Artgönderim Örüntülerinde İletişimsel Etkenler

Lütfiye Oktar
Ege Üniversitesi

I. Giriş

Oktar ve Yağcıoğlu'nun *Türkçede söylem yapısı ve artgönderim* (1996) başlıklı çalışmasında, artgönderim kullanımının söylemin aşamalı (hierarchical) yapısıyla bağlantılı olduğu varsayımına dayanarak Türkçede açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinlerde (expository written texts), artgönderimin kullanım dağılımı ve artgönderimsel örüntülemenin dilsel düzenleme üzerindeki etkisi incelenmiş ve çözümlenen metinlerde kullanılan artgönderim düzeneklerinin seçiminde önermeler arasındaki retorik ilişkilerin belirleyici rol oynadığı saptanmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, veri tabanını oluşturan metinlerde sergilenen temel artgönderimsel örüntüleme, aktif ya da denetleyici önermede söz konusu kişinin kimliğine ilişkin daha önce yapılmış bir açıklama olduğunda, kişiye gönderim adıyla, bunun dışındaki durumlarda, tam AÖ (ad öbeği) ile gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, yazarın hemen bir önceki önermeye değil, daha geride yer alan bir önermeye gönderimde bulunduğu geriye atlamalarda (return-pops), belli koşullar altında adıl kullanılabilir. Bu koşullar araya giren önermelerin yapısıyla ve retorik işleviyle belirlenmektedir. Son olarak, metindeki retorik birimlerin ayrıştırılması işlemiyle bağıntılı olarak yeni retorik birimlerde artgönderim genellikle tam AÖ ile, aynen devam eden retorik birimlerde ise adıyla yapılmaktadır. Oktar ve Yağcıoğlu 1996'dan elde edilen bulgular, Barbara A. Fox'ın İngilizcede karşılıklı konuşma ve açıklayıcı anlatım biçimli yazılı metinler üzerinde yaptığı çalışmasının (1987) bulgularıyla örtüşmektedir.

Ancak, metinleri aşamalı bir biçimde düzenlenmiş önermeler kümesi olarak ele alan *retorik yapı çözümlemesi* (Fox 1987; Mann ve Thompson 1988) yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen söz konusu çalışmada, veri tabanını oluşturan metinlerde artgönderimsel örüntülemenin tümüyle retorik düzenlemelerle yönetilmediği, artgönderimsel düzeneklerin seçiminde yapısal nitelik taşımayan (non-structural) iletişimsel işlevleri tetikleyen etkenlerin de rol oynadığı gözlemlenmiştir. Bu gözlemden hareketle bu çalışmada, yapısal nitelik taşımayan etkenleri yansıtan, yani bazı iletişimsel işlevleri yerine getirmek amacıyla kullanılan artgönderim örüntülerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bir anlamda bu çalışma, Oktar ve Yağcıoğlu 1996'nın devamı niteliğini taşımaktadır.

II. Daha Çok Bilgi Verme İşlevi

Söylem yapısı içindeki söz konusu göndermeye ilişkin daha çok bilginin

verilebileceği noktanın, bu kişiye yapılacak bir sonraki gönderim için en uygun yer olduğu ileri sürülmektedir (Schegloff 1981). Araştırmamızın veri tabanını oluşturan metinlerde bu olgunun, metin içinde daha önceki önermelerde sunulmuş olan yapısal örüntüler nedeniyle adıl kullanımının uygun olabileceği durumlarda niteleyicilerin eklendiği tam AÖ kullanılarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Daha açık bir deyişle, göndergeye ilişkin her bilgi kümesi, tam tümce yerine ya bir niteleyici öbeği ya da bir ilgi tümceciği içine adeta paketlenerek yerleştirilmiş ve tam AÖ'nin bir parçası olarak yoğun biçimde verilmiştir. Aşağıdaki örnekler, bu yöntemin kullanıldığı durumları sergilemektedir.

Örnek 1

Tahran Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Abdülkerim Soruş, İşlam Liberalizmi akımının řu andaki en önemli adı. İşlamın çağdaş bilime, insan hakları ve demokrasi ideallerine uygun bir yorumunun geliştirilmesini savunan Prof. Soruş, İşlan'daki reformcu güçlerle tutucu mollalar arasındaki çatışmanın odak noktası durumunda. (Milliyet, 11 Haziran 1996)

Örnek 2

O zaman yaşı bizden küçük olan yeni "aşkın" adı Selma Güneri. Lisede okuması gereken yaşlarda Türk sinemasının, her zaman, en iyi filmleri arasında sayılan "Bitmeyen Yol", "Son Kuşlar", "Nikahsızlar", "Askerin Dönüşü" ve "Ben Öldükçe Yaşarım" gibi bir dizi yapımın baş rol oyuncusu Selma Güneri. "Son Kuşlar"da Ediz Hun'a yakıştıramadığımız, "Ben Öldükçe Yaşarım"da Yılmaz Güney'le olan duş sahnesini aklımızdan yıllarca çıkaramadığımız Selma Güneri. (Cumhuriyat Dergi, 26 Mayıs 1996)

Örnek 3

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, Böll, cephedeki piyade birliklerine gönderildi. Doğu ve Batı cephelerinde görev yapan Böll, dört kez yaralandı ...(Milliyet Sanat, 15 Nisan 1995)

Örnek 4

Lisans öğrenimini matematik dalında Fransa'da Nancy ve Lille Üniversitelerinde tamamlayarak İstanbul Üniversitesi Matematik Enstitüsünde göreve başlayan Berker, bu görevi 1934 yılından itibaren İTÜ'de sürdürmüştü. 1936 yılında Paris Lille Üniversitesinde Matematik dalında doktorasını tamamlayan ve 1939 yılında İTÜ'de profesör ünvanı alan Berker, 1932-1942 yılları arasında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Müdürlüğünü yürütmüştür. 1943 yılında tekrar İstanbul Üniversitesine dönen Berker, 1944-48 yılları arasında Makine Fakültesi Dekanlığı yapmıştır. 1954 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinde "Ordinaryus

Profesör" unvanını alan Berker, daha sonra sırasıyla "Indiana University", Bloomington, Indiana, ABD; "Lille University", Fransa (1962-1967); "Paris VI University, (1967-1972); ve Boğaziçi Üniversitesinde (1972-1979) profesörlük yapmış, 1979 yılında emekli olmuştu. (**Bilim ve Teknik**, 1992)

Bu örneklerde tam AÖ'leri (altları çizili), paketlenmiş ek bilgiyle birlikte kullanılmıştır. Bu örneklerin tümünde yapısal boşluklar (slots), araya giren başka göndergelerin olmadığı durumlarda uygulanan geriye-atlama kurallarına göre adilla doldurulabilirdi. Adıl yerine tam AÖ'nin kullanıldığı bu tür metinsel durumları, yazarın gönderge hakkında daha çok bilgi vermek amacıyla bu bilgiyi paketleyip, bir anlamda yoğunlaştırıp niteleme öbeği ya da ilgi tümcecikleri biçiminde kurguladığı ve tam AÖ'nin de NİTELEME ÖBEĞİ İ GÖNDERGE ya da İLGI TÜMCECİĞİ İ GÖNDERGE sözdizimsel bağlamı için gerekli olduğu şeklinde açıklamak olası görünmektedir.

Bu durumda tam AÖ, söylem yapısı içindeki retorik birimlerin ayrıştırılmasını sağlamaktan çok gönderge hakkında daha çok bilgi verme işlevini yerine getirmektedir. Dillon, bu yöntemin, "bir şey hakkında yarı örtük biçimde bir çeşit bilgi vermek" amacıyla kullanıldığını ileri sürmektedir (1981:99). Araştırmamızın veri tabanı bağlamında bu yöntem, özellikle "yer" (space) faktörünün çok önemli rol oynadığı kısa makalelerde oldukça sık kullanılmıştır.

III. Sınıflandırma İşlevi

Adıl kullanılmasının uygun olduğu durumlarda, adıl yerine tam AÖ ile artgönderimin gerçekleştirildiği diğer bir iletişimsel durum da, metinde vurgulanmakta olan göndergenin yerine bu göndergenin ait olduğu ulam içinde yer alan ve göndergenin bir yönünü belirten kavramlardan birinin kullanılmasıdır. Aşağıda verilen örneklerde artgönderimsel örüntülemenin tam AÖ ile gerçekleştirilmesinde bu iletişimsel işlevin yerine getirildiğini görmekteyiz.

Örnek 5

O günden sonra Mevhibe uzun süre kaymak göremez oldu. Düğünlerde, "paça gecesi"nin en nadide ikramını artık ağzına koyamıyordu.

İlkokulu bitirdiği yıl evlerinin arkasında bir ortaokul açıldı. Küçük kız buna çok sevindi. Ama komşu ve akrabalar : "Tahsile devam edecek de ne olacak, kız kısmına bu kadar yeter!" diye söylenmeye başladılar. Mehmet Ağa da torununun uzun boylu okumasına taraftar değildi. Fakat çocuğun hevesini kırmak istemiyordu. "Hele bir başlasın ... "dedi. (Mevhibe, s.14-17)

Örnek 6

Mevhibe, kocasının Süleymaniye'deki sedef kakmalı yazı masasını buraya yerleştirdi. Genç kadın özellikle evi döşerken kaderin cilvesini gülümseyerek düşünmeden edememişti. (Mevhibe, s.182)

Örnek 7

... ama bence Melih Cevdet Anday'ın modern Türk Edebiyatındaki merkezi yeri şiir alanındadır. Bütün öteki kimlikler şairin bir türevi gibi görülebilir. (TÖMER Çeviri Dergisi, Bahar 1996)

Örnek 8

Karikatür sanatımızın ustalarından Nehar Tüblek'i 6 Mart Pazartesi günü yitirdik. İlk karikatürü 1943 yılında *Amcabey* mizah dergisinde yayımlanan sanatçı, sırasıyla *Hafta*, *Yavrutürk*, *Yeni Mecmua*, *Karikatür*, *Şaka*, *Akbaba*, *41 Buçuk* dergileriyle, *Son Posta*, *Akşam*, *Yeni Gazete*, *Hürriyet*, *Günaydın*, *Yeni Günaydın* ve *Dünya* gazetelerinde çalıştı. (Milliyet Sanat, 15 Mart 1995)

Bu örneklerdeki metinlerin tümünde tam AÖ'lerinin (altı çizili), okuyucuya göndergenin kimliğine ilişkin daha fazla bilgi vermektan çok göndergenin okuyucunun beyninde ulamlandırılmasını sınıflandırılmasını sağlamak amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Bu bağlamda, bir önceki bölümde açıklanan göndergeye ilişkin daha çok bilgi verme işlevini yerine getirmek için kullanılan artgönderim örüntüsüyle, göndergenin sınıflandırılması işlevini yerine getirmek için kullanılan artgönderim örüntüsü arasında belirgin bir fark olduğu ortaya çıkmaktadır.

Birinci artgönderim örüntüsünde, göndergeye ilişkin verilen bilgi yeni bilgidir ve bu yeni bilgi, okuyucuya niteleme yoluyla yoğunlaştırılmış bir biçimde iletilmektedir. Buna karşın ikinci artgönderim örüntüsünde, yani sınıflandırmada, zaten bilinmekte olan bir bilgi göndergenin, kimliğinin bir yönü ya da bilinen bir özelliği, bağlı olduğu ulamın bir paradigması olarak belirtilmektedir. Örneğin, Mevhibe'nin *çocuk*, *genç kız*, ya da *genç kadın* (Örnek 5); Melih Cevdet Anday'ın *şair* (Örnek 7); Nehar Tüblek'in de *sanatçı* (Örnek 8) olduğu metnin bağlamı içinde okuyucu tarafından zaten bilinmektedir. Bunların söz konusu göndergeye ilişkin yeni bilgi olarak nitelendirilmesi olası değildir. Oysa, *Prof. Dr. Abdülkerim Soruş* (Örnek 1), *Selma Güneri* (Örnek 2), *Böll* (Örnek3) ve *Berker* (Örnek 4) hakkında paketlenmiş biçimde iletilen bilginin tümü metnin bağlamı açısından yeni bilgi olarak nitelendirilebilir.

IV. KarşılaştırmaşKarşıtlama İşlevi

Kullanılacak artgönderim düzeneğinin seçiminde rol oynayan yapısal nitelik taşımayan üçüncü etken, göndergenin karşılaştırılması durumudur. Eğer söz konusu

gönderge açıkça ya da örtük bir biçimde metindeki bir başka kişiyle karşılaştırılıyorsa, gönderim tam AÖ ile gerçekleştirilmektedir. Örnek 9, 10 ve 11 bu iletişimsel işlevi yansıtmaktadır.

Örnek 9

Bu sanatçı ailenin ressam ana-oğlu acaba dile getirilemeyen bir "rekabet" içinde miydiler? Paris yıllarında zaman zaman Nejad'ın, zaman zaman Fahrelnissa Zeid'in öne çıktığı olmuştur. Belki de bu nedenle sanatçı anne ile sanatçı oğlu birbirlerinden uzaklaşmış, hatta kopmuşlardır. Oysa Fahrelnissa Zeid'in resmi ile Nejad Devrim'in resmi arasında hiç bir benzerlik yoktur. Fahrelnissa Zeid'in gerek figüratif, gerek soyut resimleri bir hayli marjinal resimlerdir. Nejad'ın resimleri ise, Doğu ve Batı sanatlarının ana kaynaklarını çok iyi bilen ve bu kaynaklardan yola çıkarak özgün bir yapıt ortaya koymayı başarmış bir sanatçının ürünleridir. (*Milliyet Sanat*, 15 Mart 1995)

Örnek 10

Nejad'ın resimleri, ister figüratif, ister non-figüratif, belli bir geleneğe bağlı (üstelik sıkı sıkıya bağlı) resimlerdir. Dolayısıyla, bir ruh hastasının değil, bir sanatçının yarattığıyla karşı karşıya olduğumuzu biliriz. Daha açık bir deyişle, Nejad da Fikret Mualla gibi, nevrozunu yapıtlarında yansıtmamış; nevrozu, yaratıcılığının kaynağını, itici gücünü oluşturamamıştır. (*Milliyet Sanat*, 15 Mart 1995)

Örnek 11

İsmet Paşa ile Mevhibe yemeklerini küçük salonda Rıza Nur ve eşi ile yiyorlardı. Genç kadın Lozan'a geldikten sonra İffet Hanım'la tanışmış ve iki kadın kısa sürede kaynaşmışlardı. İffet Hanım neşeli, canlı bir insandı. Mevhibe'nin gençliğini, tecrübesizliğini görmüş; ona alışmadığı bu yabancı ortamda rehberlik etmek görevini üstlenmişti. Kendisi Avrupa'da yaşamış, batı kültür ve dilini bilen bir kadındı. Ayrıca gezmeyi de severdi. Onun için sevimli bulduğu İsmet Paşa'nın toy hanımı ile dolaşmak pek hoşuna gitmişti. (*Mevhibe*, s. 123-124)

Bu örneklerde sergilenen metinlerde artgönderim örüntülerinde tam AÖ (altı çizili) kullanılmasının, söz konusu AÖ'nin bulunduğu önermenin karşılaştırma ya da karşıtsal niteliği taşımasından kaynaklandığını söylemek olası görünmektedir. Ancak örneklerin tümünde artgönderimin tam AÖ kullanılarak gerçekleştirilmesinin tek nedenini, söz konusu göndergenin yer aldığı önermenin karşılaştırma ya da karşıtsallık niteliği taşıması olduğu söylemek de doğru değildir. Örneğin, Örnek 11'de son önermede kullanılan AÖ (hanım), ilgi tümceciği (sevimli bulduğu) ve

niteleme öbeği (İsmet Paşa'nın toy) ile birlikte, söz konusu gönderge hakkında daha çok bilgi verme işlevini de yerine getirmektedir. Ayrıca, Mevhibe yerine Mevhibe'nin kavram alanına giren bir başka sözcük, *hanımın* kullanılması, göndergenin sınıflandırılması gibi iletişimsel bir amaç da taşımaktadır. Böylece, üç tür iletişimsel işlev aynı tam AÖ kullanılarak yerine getirilmiş olmaktadır.

V. Sonuç

Bu araştırmada, açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde artgönderimsel örüntülemeye tam AÖ kullanımını etkileyen iletişimsel işlevler tanımlanmaya çalışılmış ve artgönderimin sadece retorik düzenlemeyle, yani aşamalı yapısal ilişkilerle yönetilmediği, artgönderim düzeneklerinin seçiminde bazı iletişimsel etkenlerin de rol oynadığı belirlenmiştir. Bu etkenlerin, gönderge hakkında daha çok bilgi verme, göndergenin sınıflandırılması ve göndergenin başka kişilerle karşılaştırılması gibi iletişimsel işlevlerden kaynaklandığı saptanmıştır.

Sonuç olarak, her ne kadar açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde aşamalı yapısal ilişkiler, yani metinleri oluşturan önermeler arasındaki retorik ilişkiler artgönderimsel örüntülemeye belirleyici bir rol oynuyorlarsa da (Oktar ve Yağcıoğlu 1996), bu tür Türkçe metinlerde hangi artgönderim düzeneğinin kullanılacağının seçimini tümüyle bu ilişkilere bağlamak olası değildir. Bu araştırmanın bulguları, artgönderim kullanımının iletişimsel gereksinimlerden de kaynaklanabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, söylemsel artgönderimin tüm boyutlarıyla betimlenmesini gerçekleştirebilmek için yapısal nitelik taşımayan artgönderimsel düzenek kullanımlarının da söylem çözümlesi çalışmalarında göz önüne alınması gerekmektedir.

Kaynakça

- Dillon, G. 1981. *Constructing Texts*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fox, B.A. 1987. *Discourse Structure and Anaphora: Written and Conversational English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, C.M. ve Thompson, S.A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* 8:3, 243-281.
- Oktar, L. ve Yağcıoğlu, S. *Türkçe'de Söylem Yapısı ve Artgönderim*. VIIIth International Conference on Turkish Linguistics, 09.08.1996, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye. Sözlü Bildiri.
- Schegloff, E. 1981. Discourse as an interactional achievement. D. Tannen (yay.), *Text and Talk*. Georgetown, DC: Georgetown University Press.